

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

Р І Ш Е Н Н Я

КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

у справі за конституційним поданням Верховного Суду про відповідність Конституції України (конституційність) частини четвертої статті 75 Сімейного кодексу України

Київ
29 жовтня 2024 року
№ 1-р/2024

Справа № 1-1/2023(72/23)

Велика палата Конституційного Суду України у складі:

Кривенко Віктор Васильович (голова засідання),
Городовенко Віктор Валентинович,
Гришук Оксана Вікторівна,
Кичун Віктор Іванович,
Колісник Віктор Павлович,
Лемак Василь Васильович,
Мойсик Володимир Романович,
Олійник Алла Сергіївна,
Первомайський Олег Олексійович,
Петришин Олександр Віталійович,
Різник Сергій Васильович,
Совгиря Ольга Володимирівна,
Філюк Петро Тодосьович,
Юровська Галина Валентинівна (доповідач),

розглянула на пленарному засіданні справу за конституційним поданням Верховного Суду про відповідність Конституції України (конституційність) частини четвертої статті 75 Сімейного кодексу України.

Заслухавши суддю-доповідача Юровську Г.В. та дослідивши матеріали справи, зокрема позиції, що їх висловили: Президент України Зеленський В.О., Голова Верховної Ради України Стефанчук Р.О., Кабінет Міністрів України, Міністерство соціальної політики України, науковці Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Львівського національного університету

імені Івана Франка, Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Національного університету „Одеська юридична академія“, Державного вищого навчального закладу „Ужгородський національний університет“, Одеського національного університету імені І.І. Мечникова та член Науково-консультативної ради Конституційного Суду України професор Спасибо-Фатеева І.В.,

Конституційний Суд України

у с т а н о в и в:

1. Суб'єкт права на конституційне подання – Верховний Суд – звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням визнати такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною), частину четверту статті 75 Сімейного кодексу України (далі – Кодекс), згідно з якою „один із подружжя є таким, що потребує матеріальної допомоги, якщо заробітна плата, пенсія, доходи від використання його майна, інші доходи не забезпечують йому прожиткового мінімуму, встановленого законом“.

Автор клопотання твердить, що „призначення особі з інвалідністю відповідної пенсії або іншої соціальної виплати не може залежати від виплат, які здійснює один із подружжя на утримання іншого, який є особою з інвалідністю. Факт призначення державою пенсії по інвалідності не може впливати на факт призначення судом аліментів на утримання одного з подружжя або ж виключати його. Потреби непрацездатної людини, як правило, не обмежені тими звичайними потребами, які має здорова людина, тому спричиняють додаткові витрати на лікування, оздоровлення, харчування, що зумовлено іншим, відмінним способом життя такої людини“.

Верховний Суд вважає, що оспорювані приписи Кодексу не відповідають вимогам статей 3, 8, 48 Конституції України.

1.1. Президент України висловив позицію стосовно предмета конституційного контролю в цій справі, зазначивши, що:

– „можливості нормативно-правового регулювання сімейних та шлюбних відносин є обмеженими та допустимими лише у тій мірі, в якій це необхідно,

виходячи з інтересів їх учасників та інтересів суспільства відповідно до його моральних засад“;

– „реалізація установленого у статтях 3, 46, 48 Основного Закону України позитивного обов’язку держави забезпечувати – в межах публічно-правових відносин – достатні умови життя, сумісні з людською гідністю, не обумовлюються відносинами між подружжям щодо надання відповідного утримання“;

– „призначення особі з інвалідністю відповідної пенсії або іншої соціальної виплати не може залежати від виплат, які здійснює один з подружжя на утримання іншого, який є особою з інвалідністю“.

1.2. За позицією Голови Верховної Ради України:

– „проведений аналіз порушених у конституційному поданні питань свідчить про актуальність і важливість розгляду їх в конституційному провадженні, однак остаточне вирішення цих питань має здійснюватися шляхом подальшого законодавчого врегулювання з урахуванням принципів, встановлених Конституцією України та міжнародно-правовими актами з прав людини“;

– „врахування згідно з частиною четвертою статті 75 СК України для встановлення факту потреби у матеріальній допомозі непрацездатного подружжя співвідношення отриманих ним доходів з прожитковим мінімумом унеможливорює врахування судом усіх особливостей конкретної життєвої ситуації“;

– „слід враховувати, що непрацездатна особа, крім задоволення звичайних потреб, змушена здійснювати витрати на відновлення здоров’я, лікування, догляду тощо. Необхідність забезпечення таких потреб корелюється з положеннями частини першої статті 90 СК України, згідно з якими дружина, чоловік взаємно зобов’язані брати участь у витратах, пов’язаних із хворобою або каліцтвом другого з подружжя. Таким чином, непрацездатна особа для забезпечення достатнього життєвого рівня для себе може потребувати додаткової матеріальної допомоги також у разі, якщо вона забезпечена коштами

у розмірі прожиткового мінімуму або навіть у розмірі, що перевищує прожитковий мінімум“.

2. Розв'язуючи питання, порушені в конституційному поданні, Конституційний Суд України виходить із приписів Конституції України, згідно з якими: Україна є демократична, соціальна, правова держава (стаття 1); права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (частина друга статті 3); усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах; права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (стаття 21).

2.1. Згідно з Конституцією України ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України (частина перша статті 32).

За юридичними позиціями Конституційного Суду України, викладеними в Рішенні від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012:

– „особистим життям фізичної особи є її поведінка у сфері особистісних, сімейних, побутових, інтимних, товариських, професійних, ділових та інших стосунків поза межами суспільної діяльності“ (абзац другий підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини);

– „сімейне життя – це особисті майнові та немайнові відносини між подружжям, іншими членами сім'ї, яке здійснюється на засадах, визначених у Сімейному кодексі України“ (абзац третій підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини);

– „право на приватне та сімейне життя є засадничою цінністю, необхідною для повного розквіту людини в демократичному суспільстві, та розглядається як право фізичної особи на автономне буття незалежно від держави, органів місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб“ (друге речення абзацу четвертого підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини).

2.2. Конституція України містить систему гарантій, що утворюють фундаментальну основу захисту права на шлюб і створення сім'ї, зокрема

визначає гідність людини основою для здійснення нею всіх основних прав, серед інших права на шлюб; зобов'язує державу створювати умови для реалізації права на шлюб, які мають бути визначені законом та не повинні містити необґрунтованих перепон; встановлює фундаментальний принцип рівності, визначає, що права людини є невідчужуваними та непорушними; передбачає заборону скасування конституційних прав, звуження їх змісту та обсягу, а також заборону дискримінації за різними ознаками, зокрема при укладенні шлюбу (статті 3, 21, 24). Конституція України також установлює основні засади регулювання шлюбних і сімейних відносин: шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка; кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї; батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття; повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків; сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою (стаття 51).

Право на шлюб і створення сім'ї належить до основоположних прав людини, воно визнано і закріплено в багатьох міжнародних актах. Так, відповідно до статті 16 Загальної декларації прав людини (*Universal Declaration of Human Rights*) 1948 року чоловіки і жінки, які досягли повноліття, мають право без будь-яких обмежень за ознакою раси, національності або релігії на шлюб і створення сім'ї; вони мають рівні права на укладення шлюбу та його розірвання; шлюб укладають лише за вільної і повної згоди наречених; сім'я є природним і засадничим осередком суспільства, і сім'ї має бути надано захист із боку суспільства та держави. У статті 12 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (*Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*) 1950 року встановлено, що чоловіки та жінки, що досягли шлюбного віку, мають право на шлюб і створення сім'ї згідно з приписами національних актів права, які регулюють реалізацію цього права. У статті 10 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права (*International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*) 1966 року визначено, що сім'я – це засадничий осередок суспільства, сім'ї мають надавати якнайширший захист і допомогу, особливо під час її створення (перше речення пункту 1).

У Конвенції Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (*Convention on the Elimination of All Forms of*

Discrimination against Women) 1979 року наголошено на визначальному значенні рівності жінок та чоловіків, ідеться про потребу в заходах, що забезпечують рівність у шлюбі і сімейних відносинах, а саме: однакові для чоловіків і жінок права вступати в шлюб за їхньою вільною та повною згодою, однакові права й обов'язки щодо дітей, зокрема право вільно вирішувати питання щодо кількості дітей і проміжків між їх народженням, а також про засоби, які дають їм змогу реалізувати це право, і однакові права для обох із подружжя щодо власності (стаття 16). У преамбулі Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права дитини (*Convention on the Rights of the Child*) 1989 року, зокрема, наголошено, що сім'я є засадничим осередком суспільства для зростання і благополуччя всіх її членів. Хартія основоположних прав Європейського Союзу (*Charter of Fundamental Rights of the European Union*) 2000 року гарантує право на шлюб та право на створення сім'ї згідно з приписами національних актів права, що визначають реалізацію цього права (стаття 9).

Отже, право на шлюб і створення сім'ї є одним з основоположних прав людини, гарантованих Конституцією України та міжнародними актами.

2.3. Засади регулювання шлюбу і сім'ї визначаються виключно законами України (пункт 6 частини першої статті 92 Конституції України).

Кодекс визначає засади шлюбу, особисті немайнові та майнові права й обов'язки подружжя, підстави виникнення, зміст особистих немайнових і майнових прав та обов'язків батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім'ї та родичів (частина перша статті 1); регулює сімейні особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, між батьками та дітьми, усиновлювачами та усиновленими, між матір'ю та батьком дитини щодо її виховання, розвитку та утримання (частина перша статті 2).

Відповідно до Кодексу сім'я є первинним та основним осередком суспільства; сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки (частина перша, абзац перший частини другої статті 3). За статтею 7 Кодексу регулювання сімейних відносин здійснюють з урахуванням права на таємницю особистого життя їх учасників, їхнього права на особисту свободу та недопустимості свавільного втручання у

сімейне життя (частина четверта); жінка та чоловік мають рівні права й обов'язки у сімейних відносинах, шлюбі та сім'ї (частина шоста); регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини, непрацездатних членів сім'ї (частина восьма); сімейні відносини регулюються на засадах справедливості, добросовісності та розумності, відповідно до моральних засад суспільства (частина дев'ята).

Як зазначено в статті 21 Кодексу, шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований в органі державної реєстрації актів цивільного стану (частина перша). В Україні укладення шлюбу вимагає дотримання певних умов: досягнення шлюбного віку; вільна згода обох сторін; відсутність у осіб прямої лінії споріднення (статті 23, 24, 26 Кодексу) тощо. За Кодексом подружжя має рівні права та обов'язки у шлюбі: право на материнство та батьківство (статті 49, 50), право на розподіл обов'язків та спільне вирішення питань життя сім'ї (стаття 54), обов'язок турбуватися про сім'ю (стаття 55), право на свободу та особисту недоторканність, зокрема право припинити шлюбні відносини (стаття 56), право на поділ майна, що належить подружжю на праві спільної сумісної власності (стаття 69) тощо.

Отже, національне законодавство визначає юридичну природу шлюбу, ключовими ознаками якого є його реєстрація за наявності добровільної згоди на це чоловіка і жінки, рівність юридичних статусів кожного із подружжя, а також процедуру його укладення та розірвання, права та обов'язки подружжя, зокрема щодо утримання одне одного.

2.4. Права та обов'язки подружжя щодо утримання унормовано у главі 9 розділу II Кодексу. У статті 75 Кодексу закріплено, що дружина, чоловік повинні матеріально підтримувати один одного (частина перша); право на утримання (аліменти) має той із подружжя, який є непрацездатним, потребує матеріальної допомоги, за умови, що інший із подружжя може надавати матеріальну допомогу (частина друга); непрацездатним вважається той із подружжя, який досяг пенсійного віку, встановленого законом, або є особою з інвалідністю I, II чи III групи (частина третя); один із подружжя є таким, що потребує матеріальної допомоги, якщо заробітна плата, пенсія, доходи від використання його майна,

інші доходи не забезпечують йому прожиткового мінімуму, встановленого законом (частина четверта); права на утримання не має той із подружжя, хто негідно поведився у шлюбних відносинах, а також той, хто став непрацездатним у зв'язку з учиненням ним умисного кримінального правопорушення, якщо це встановлено судом (частина п'ята).

Отже, із аналізу приписів статті 75 Кодексу в частині виплати утримання (аліментів) одним із подружжя на користь іншого у їх посутньому зв'язку з приписами Конституції України, Кодексу вбачається, що така виплата залежить від потреби в матеріальній допомозі, однак не є соціальною виплатою, державною допомогою та не є складовою права на соціальний захист. Правовідносини щодо утримання у подружжі впливають із конституційного принципу рівності прав і обов'язків кожного із подружжя у шлюбі та сім'ї, вимоги щодо охорони сім'ї (як основи суспільства) державою та передбачені частинами першою, третьою статті 51 Конституції України.

Конституційний Суд України наголошує, що права та обов'язки одного із подружжя щодо утримання мають не лише моральний, а й соціальний характер. Водночас моральний обов'язок кожного з подружжя підтримувати одне одного матеріально у шлюбі держава закріпила на рівні закону, і він став юридичним обов'язком, а правовий механізм регулювання майнових відносин у шлюбі передбачає можливість примусового виконання цього обов'язку.

За приписом частини четвертої статті 75 Кодексу обов'язковою передумовою отримання одним із подружжя права на утримання (аліменти) є відсутність у нього доходів на рівні прожиткового мінімуму. Отже, у частині четвертій статті 75 Кодексу допускається можливість виникнення ситуації, коли пенсії, інші соціальні виплати та допомоги можуть бути нижчими від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Конституційний Суд України у Рішенні від 22 березня 2023 року № 3-р(П)/2023, аналізуючи приписи частини третьої статті 46 Конституції України в посутньому зв'язку з приписами її статей 1, 3, 8, 21, 28, 46, 48, зазначив, що законодавець має визначати юридичне регулювання так, щоб пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, забезпечували рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму,

установленого законом (підпункт 3.1 пункту 3 мотивувальної частини). Тобто забезпечення громадянам рівня життя, не нижчого від прожиткового мінімуму, установленого законом, є конституційним обов'язком держави, який вона відповідно до частини другої статті 46 Конституції України здійснює через загальнообов'язкове державне соціальне страхування, систему бюджетних та інших джерел соціального забезпечення тощо.

Саме таке нормативне регулювання, яке допускає становище особи, за якого її сукупний дохід (разом із соціальними виплатами і допомогами) є нижчим від прожиткового мінімуму, установленого законом, суперечить частині третій статті 46 Конституції України.

Конституційний Суд України бере до уваги результати діяльності Комісії з європейського сімейного права (далі – Комісія), зокрема, щодо розроблення „Принципів європейського сімейного права“ 2004 року, які є модельними законами, базуються на порівняльних дослідженнях та слугують рекомендаціями щодо вдосконалення та стандартизації сімейного права, щоб пристосувати його до транскордонних реалій Європи.

Ключовими аспектами „Принципів європейського сімейного права“, зокрема, є: „утримання у подружжі (принципи передбачають, що утримання має бути обмеженим і ґрунтуватися на потребі у фінансовій підтримці. Утримання зазвичай присуджують, коли один із подружжя значно економічно слабший за іншого і не має змоги підтримувати достатній рівень життя після розлучення); тривалість підтримання та сфера застосування (принципи рекомендують, щоб утримання у подружжі не було довічним зобов'язанням). Тривалість виплати аліментів, як правило, пов'язана з тривалістю шлюбу і здатністю чоловіка/дружини, що отримує аліменти, досягти фінансової незалежності. Утримання також може бути припинене за таких умов, як повторний шлюб або спільне проживання з отримувачем аліментів“.

У контексті зазначених принципів утримання одного з подружжя (аліменти) має, зокрема, такі особливості: підтримання на підставі потреб (основною метою підтримання у подружжі є забезпечення потреб того з подружжя, хто не може підтримувати себе фінансово після розірвання шлюбу); фінансові розбіжності у

подружжі (у разі призначення аліментів ураховують різницю в доходах кожного із подружжя; якщо один із подружжя має значно більший дохід, він може бути зобов'язаний підтримувати іншого із подружжя протягом певного часу); баланс справедливості (Комісія виступає за справедливість, гарантуючи, що підтримання у подружжі – не покарання або надмірно обтяжливий захід для того з подружжя, хто сплачує аліменти, а мета його полягає в тому, щоб збалансувати фінансовий стан обох сторін після розірвання шлюбу, не ставлячи жодну з них у несправедливе становище).

2.5. У приписах частини другої статті 3 Конституції України втілено принцип захисту прав і свобод людини, відповідно до якого „права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави“, „утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави“. Конституційний Суд України вважає, що „держава, виконуючи свій головний обов'язок – утвердження і забезпечення прав і свобод людини (частина друга статті 3 Конституції України) – повинна не тільки утримуватися від порушень чи непропорційних обмежень прав і свобод людини, але й вживати належних заходів для забезпечення можливості їх повної реалізації кожним, хто перебуває під її юрисдикцією. З цією метою законодавець та інші органи публічної влади мають забезпечувати ефективне правове регулювання, яке відповідає конституційним нормам і принципам, та створювати механізми, необхідні для задоволення потреб та інтересів людини. При цьому посилена увага має бути зосереджена на особливо вразливих категоріях осіб“ (абзац перший пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016).

Конституційний Суд України зазначав, що „обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України, переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати

сутнісний зміст такого права“ (абзац третій підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016). Отже, держава, регулюючи відносини матеріального підтримання одного з подружжя, має встановити ефективний та справедливий правовий механізм реалізації ним права на достатній життєвий рівень.

Юридичне регулювання відносин матеріального підтримання одного з подружжя має відповідати приписам Основного Закону України. Водночас заходи щодо установаження обов'язку одного з подружжя (враховуючи, що таке утримання не фінансує держава за рахунок коштів Державного бюджету України чи місцевих бюджетів) не можуть бути надмірними та такими, що дають змогу державі безпідставно втручатися у приватне (особисте) і сімейне життя подружжя.

Прожитковий мінімум у контексті частини четвертої статті 75 Кодексу визначено у спосіб, що не враховує повною мірою і не може враховувати потреби непрацездатних осіб, а тому й не може бути універсальним для визначення рівня витрат на підтримання життєзабезпечення всіх без винятку людей. Зокрема, нужденність одного з подружжя, який є непрацездатним, повинна встановлюватися з урахуванням співвідношення між його заробітною платою, пенсією, іншими доходами та тими потребами, які є важливими для його нормального життєзабезпечення. Частина четверта статті 75 Кодексу викладена у такий спосіб, що не допускає можливості віднести категорію „нужденність“ до оціночних понять, а тому позбавляє суд змоги тлумачити зміст цієї категорії та ухвалювати рішення на власне переконання з урахуванням усіх обставин справи, які мають істотне значення.

Прожитковий мінімум не відображає фактичного стану потреби особи у матеріальній допомозі, а навпаки, як убачається зі змісту частини четвертої статті 75 Кодексу, обмежує право одного з подружжя на утримання (аліменти). Крім того, оскільки особа пенсійного віку або особа з інвалідністю I, II чи III групи має пенсію чи соціальні виплати у розмірі, що можуть перевищити прожитковий мінімум, установлений законом, частина четверта статті 75 Кодексу не може бути застосована, а право на утримання не може бути реалізоване.

Конституційний Суд України зазначає, що потребу в матеріальній допомозі за наявності спору слід визначати в судовому порядку у кожному конкретному випадку у спосіб зіставлення доходів і витрат позивача та відповідача, а також перебування в особи (відповідача) на утриманні інших осіб (батьків, дітей від інших шлюбів тощо), що дасть можливість повною мірою визначити матеріальну потребу одного з подружжя і можливості іншого з подружжя в наданні утримання (аліментів) та забезпечить тому з подружжя, хто є непрацездатним і потребує матеріальної допомоги, можливість її отримати, а призначення особі відповідної пенсії або іншої соціальної виплати не може залежати від виплат, які здійснює один із подружжя на утримання іншого з подружжя. Призначення державою соціальних виплат не може впливати на призначення аліментів на утримання одного з подружжя або ж виключати можливість такого призначення.

Протилежне унеможлиблює врахування судом усіх особливостей конкретної життєвої ситуації.

В Україні визнається і діє принцип верховенства права (частина перша статті 8 Основного Закону України). Конституційний Суд України зауважив, що „верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо“ (третє речення абзацу другого підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004). Конституційний Суд України вказував, що основна мета верховенства права полягає, насамперед, в обмеженні влади держави над людиною, в убезпеченні від довільного втручання держави та її органів у певні сфери життєдіяльності людини (абзац перший підпункту 4.3 пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 20 червня 2019 року № 6-р/2019).

У Рішенні від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005 Конституційний Суд України дійшов такого висновку: „Із конституційних принципів рівності і справедливості випливає вимога визначеності, ясності і недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі“ (абзац другий підпункту 5.4 пункту 5 мотивувальної частини).

Європейська Комісія „За демократію через право“ (Венеційська Комісія) у дослідженнях, ухвалених на її 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 року [CDL-AD(2011)003rev] та на 106-му пленарному засіданні 11–12 березня 2016 року [CDL-AD(2016)007], зазначила, що перешкоди для дієвого виконання приписів актів права можуть виникати не лише внаслідок незаконних чи недбалих дій з боку органів державної влади, а й через те, що якість законодавства унеможлиблює таке виконання; тому надзвичайно важливим є те, щоб іще до ухвалення актів права було здійснено їх оцінювання на предмет можливості практичного виконання, а також щоб була можливість уже після їх ухвалення здійснити перевірку на предмет того, чи їх може бути застосовано або ж чи застосовано їх у дієвий спосіб; це означає, що коли йдеться про верховенство права (*the rule of law*), то має здійснюватись оцінювання законодавства *ex ante* та *ex post* [пункт II. А.7.54].

У рішенні у справі *Shchokin v. Ukraine* від 14 жовтня 2010 року (заяви № 23759/03 та № 37943/06) Європейський суд з прав людини зазначив, зокрема, що «верховенство права (*the rule of law*) як один із засадничих принципів демократичного суспільства притаманне усім статтям Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція); відсутність потрібної ясності та точності національних приписів права, що призводить до різного тлумачення <...> порушувало вимогу „якості закону“ відповідно до Конвенції та не забезпечувало достатнього захисту від свавільного втручання органів державної влади у майнові права заявника» (§ 50, § 56).

Європейський суд з прав людини в рішенні у справі *Kopp v. Switzerland* від 25 березня 1998 року (заява № 23224/94) установив, що вислів «„відповідно до приписів актів права“ означає, що це також стосується якості актів права щоб вони були доступні для особи, якої вони стосуються, щоб надати цій особі змогу передбачити їх наслідки [приписів актів права] для себе, а також щоб вони відповідали принципіві верховенства права (*the rule of law*)» (§ 55).

Здійснюючи перевірку оспорюваних приписів Кодексу на відповідність вимогам частини першої статті 8 Конституції України у системному зв'язку із частинами першою, третьою її статті 51, Конституційний Суд України визначає, що сім'я охороняється державою, однак охорона не має передбачати надмірне

регулювання приватної сфери, втручання у сімейні відносини через установлення обмеження права на утримання (аліменти) непрацездатного з подружжя прожитковим мінімумом, який є базовим соціальним стандартом. Таке обмеження нівелює саму суть цього права та містить, на думку Конституційного Суду України, ознаки надмірного регулювання державою сімейного життя. Приписи частини четвертої статті 75 Кодексу щодо визначення рівня малозабезпеченості особи для отримання права на утримання разом із можливістю отримання сукупного доходу на рівні прожиткового мінімуму нівелюють саму можливість отримання відповідною особою права на утримання, що можна розглядати як утручання у приватне (особисте) та сімейне життя цієї особи, що суперечить меті приписів статті 75 Кодексу, які встановлюють право одного з подружжя на утримання.

Конституційний Суд України вважає, що частина четверта статті 75 Кодексу сформульована у такий спосіб, що не дає можливості суду визначити справедливі, належні критерії потреби у матеріальній допомозі виходячи із матеріального стану того з подружжя, який її потребує, із рівня його доходів та витрат, а також можливості отримання доходів із інших джерел, а отже, не відповідає принципу юридичної визначеності та однозначності правової норми, оскільки не може забезпечити її однакове застосування, що суперечить статті 8 Основного Закону України.

Установлення законодавчого обмеження у наданні матеріальної допомоги (аліментів) є несправедливим по суті і невиправданим з огляду на те, що законодавець має можливість обрати для досягнення цієї мети засіб, який менш обтяжливо зачіпав би сферу реалізації приватного (особистого) та сімейного життя без безпідставного втручання у зазначені сфери.

Отже, Конституційний Суд України вважає невиправданим законодавчо обмежувати розміром прожиткового мінімуму межу, у разі недосягнення якої особу вважають такою, що потребує матеріальної допомоги іншого з подружжя, оскільки таке обмеження не може вважатися об'єктивно оціненим, обумовленим індивідуальними потребами одного з подружжя, що потребує матеріальної допомоги, та є надмірним утручанням (регулюванням) держави у право на отримання матеріальної допомоги та забезпечення її у більшому розмірі,

оскільки полягає в обмеженні реалізації такого права (звужує його реалізацію до кола осіб, що потребують матеріальної допомоги).

З огляду на наведене Конституційний Суд України дійшов висновку, що частина четверта статті 75 Кодексу суперечить частині першій статті 8 Конституції України у системному зв'язку з частинами першою, третьою статті 51 Конституції України.

2.6. Відповідно до Конституції України кожен має право на повагу до його гідності (частина перша статті 28); кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (стаття 48).

Людська гідність як джерело всіх прав і свобод людини та їх основа є однією із засадничих цінностей українського конституційного ладу. Із статті 3 Конституції України випливає обов'язок держави забезпечувати охорону та захист людської гідності [друге, третє речення абзацу другого підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 16 вересня 2021 року № 6-р(II)/2021]. Людська гідність – це абсолютна цінність, яка притаманна кожній людині; гідність людини ніхто і за жодних обставин не може обмежувати чи заперечувати, як і рівність усіх людей у своїй гідності та невіддільність їхніх засадничих прав [абзац п'ятий підпункту 2.2.1 підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 20 грудня 2023 року № 11-р(II)/2023].

Права і свободи людини впливають із людської гідності. Людська гідність, яку слід трактувати „як право, гарантоване статтею 28 Конституції України, і як конституційну цінність, яка наповнює сенсом людське буття, є фундаментом для усіх інших конституційних прав, мірилом визначення їх сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав“ (перше речення абзацу шостого підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 22 травня 2018 року № 5-р/2018).

Держава зобов'язана створити ефективну систему соціального захисту різних категорій осіб, яка сприяла б узгодженню рівня їхнього життя з реалізацією права на достатній життєвий рівень для них та їхніх сімей шляхом надання відповідного соціального забезпечення; заходи соціального захисту мають втілювати ідеї соціальної солідарності та справедливості, бути спрямовані

на охорону і захист особи при настанні можливих соціальних ризиків (абзац четвертий підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 22 травня 2018 року № 5-р/2018).

Конституційний Суд України вважає, що держава, виконуючи конституційний обов'язок щодо утвердження соціальних прав, має не лише створити систему соціального захисту, а й забезпечити її належне функціонування. Ця система повинна гарантувати охорону, зокрема, сім'ї, дитинства, материнства і батьківства. Конституційний Суд України в Рішенні від 22 березня 2023 року № 3-р(П)/2023 виснував, що „приписи статей 1, 3, 21, 28, 46, 48 Конституції України у їх взаємозв'язку вказують на позитивний обов'язок держави забезпечувати безумовний захист людської гідності та мінімальний соціальний захист людини, визначений приписами частини третьої статті 46 Конституції України“ (перше речення абзацу четвертого підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини).

Аналіз зазначених юридичних позицій Конституційного Суду України дає підстави для висновку про те, що держава має забезпечувати особам, що втратили працездатність (суб'єкти права на утримання), у розумінні частини третьої статті 75 Кодексу охорону та захист людської гідності, гарантувати реалізацію конституційного права на достатній життєвий рівень.

Законодавець, перенісши до статті 75 Кодексу умови та інші критерії із площини публічного права в площину приватного права, не забезпечив дієвих механізмів для отримання нужденним членом подружжя матеріальної допомоги від іншого з подружжя для забезпечення належного рівня життя, що свідчить про невідповідність частини четвертої статті 75 Кодексу статтям 8, 46, 48 Конституції України.

Отже, Конституційний Суд України дійшов висновку, що частина четверта статті 75 Кодексу суперечить статті 3, частині першій статті 8, частині третій статті 46, статті 48, частинам першій, третій статті 51 Конституції України.

Ураховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150, 151², 152, 153 Конституції України, на підставі статей 7, 32, 35, 51, 52, 65, 66, 74, 84, 88, 89, 91, 92, 94 Закону України „Про Конституційний Суд України“

Конституційний Суд України**у х в а л и в:**

1. Визнати такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною), частину четверту статті 75 Сімейного кодексу України.

2. Частина четверта статті 75 Сімейного кодексу України, визнана неконституційною, утрачає чинність із дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення.

3. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим, остаточним та таким, що не може бути оскаржено.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у „Віснику Конституційного Суду України“.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ